

A könyvtári kutatások fejlesztése

ZIRCZ Péter

Könyvtárügyünk az utóbbi években minőségi változáson megy keresztül: az általános művelődés iránti igények skálájának sokrétű bővülésével, a szakirodalmi információk mennyiségi növekedésével egyidejűleg a könyvtári-információs technológia forradalmi változása tapasztalható. Fokozódó igényeket támaszt a társadalom is: a közművelődés-politikai párthatározat a nevelési és a tájékoztatási funkciók erőteljesebb kibontakoztatására kötelezi a könyvtárakat. E követelményeknek a könyvtárak csak akkor felelhetnek meg, ha megfelelő tudományos felkészültség, saját kutatásokon alapuló tudományos eredmények birtokában maguk is kiveszik részüket állományuk információtartalmának feltárásából, társadalmi környezetük igényeinek vizsgálatából, a könyvtári munkafolyamatok technológiai korszerűsítéséből.

Az OKDT Kutatáspolitikai Szakbizottsága tehát reális szükséglet kielégítésére vállalkozott, amikor az OKDT megbízásából hozzálátott a könyvtári kutatások átfogó koncepciójának a kidolgozásához. A szakbizottság nem minden előzmény nélkül kezdte meg munkáját, hiszen - mint ez a Könyvtári Figyelő korábbi számaiból ismeretes - a könyvtári kutatások ügye az utóbbi években több ízben is különböző könyvtárügyi fórumok napirendjére került. A szakbizottság természetesen hasznosította a már korábban összeállított "problémakatasztert" és a különböző előterjesztésekben s azok vitájában felbukkant egészséges javaslatokat. Mégsem tulzás azt állítani, hogy voltaképpen újra szemügyre vette és alaposan elemezte a könyvtárakban folyó kutatások általánosítható problémáit és azon volt, hogy a széles körben lefolytatott vizsgálódások nyomán olyan javaslatanyagot dolgozzon ki, amely a kutatási-fejlesztési tevékenység sokoldalú fejlesztését mozditja elő. Az alkalmazott munkamódszer a legilletékesebb szakemberek széles körének meghallgatásából, kérdőíves felmérésből és az egyes kulcskérdések alaposabb kidolgozása érdekében résztanulmányok megíratásából és bizottsági megvitatásából állt. A munka ugyan meglehetősen elhúzódott (főként a résztanulmányok megírása vett sok időt igénybe), mégis azt kell megállapítani, hogy végeredményét tekintve eredményesnek bizonyult és követésre méltó módszert honosított meg.

A szakbizottság megállapításai szerint az a fejlődés, amely a legutóbbi években a kutatásszervezés (KMK), az akadémiai testületekkel való szorosabb együttműködés és a nemzetközi együttműködésbe való bekapcsolódás területén megnyilvánult, megkönnyíti a könyvtárakban folyó kutatások továbbfejlesztését, problémáik rendezését. A kialakult helyzet a korábbiaknál alkalmasabb arra, hogy olyan dokumentum (esetleg: irányelv) kerüljön kibocsátásra, amely meghatározza a könyvtári kutatások továbbfejlesztésének feltételeit. Ezt indokolja azonban az a körülmény is, hogy a szakbizottság megállapításai szerint szemléleti bizonytalanság tapasztalható a

könyvtári kutatások - különösen a különféle szakterületeken folyó kutatások - fogalmának és munkatervbe illeszthetőségének a kérdésében. Szükségessé teszi végül a normatív jellegű szabályozást a könyvtári kutatások új irányítási, szervezeti rendszerének a kialakítása és a vele összefüggő problémák rendezésének a szükségessége is.

ALAPELVEK

A könyvtári kutatások színvonalának emelése és szervezettségének fokozása érdekében a szakbizottság a következő alapelvek rögzítése mellett foglalt állást:

1. A tudományos és szakkönyvtárak, valamint a vezető közművelődési könyvtárak a kutatás igényeinek megfelelően gyarapított és szervezett állománnyal és az erre épített információs apparátussal állnak a tudományos kutatás rendelkezésére. A könyvtár tudományos segédüzem funkcióját eredményesen csak akkor töltheti be, ha szakképzett könyvtárosokon kívül szaktudományi felkészültségű munkatársakkal is rendelkezik. Az utóbbiak feladata a könyvtári állomány tudományos igényü gondozása és feltárása.

2. Ugyancsak tudományos alapokon kell nyugodnia (a lakosság legszélesebb körei számára könyvtári szolgáltatásokat nyújtó) közművelődési könyvtári ellátási rendszereknek - mint állományuk kialakítása, mind pedig pedagógiai információs funkciók betöltése érdekében. Ezért a közművelődési könyvtárakban is kettős (könyvtári és szaktudományi) felkészültségű könyvtárosokra van szükség, akik amellet, hogy a napi gyakorlatban alkalmazzák a képzésük során nyert tudományos ismereteket, képesek a gyakorlat fejlesztéséhez szükséges kutatómunkára, elméleti általánosításra is.

A kettős felkészültségű (könyvtári és szaktudományi ismeretekkel rendelkező) könyvtári apparátus munkatársainak tudományos funkciója kettős:

- alapfeladatuk, hogy elősegítsék a könyvtárhoz forduló kutatók igényeinek tudományos színvonalon történő kielégítését, a könyvtári állomány és szolgáltatások tudományos megalapozását,

- emellett az ehhez szükséges személyi és tárgyi feltételekkel rendelkező könyvtárak mellékhivatású kutatóhelyként saját maguk is végeznek kutatási-fejlesztési tevékenységet.

3. A könyvtári kutatások jellegük szerint két irányban bontakozhatnak ki:

a) az intézményi (és összkönyvtárügyi) feladatok tudományos megalapozása (könyvtártani kutatások),

b) bekapcsolódás a főhivatású és felsőoktatási kutatóhelyeken végzett kutatásokba (szakterületi kutatások).

4. Az utóbbi - szakterületi - kutatások jelentőségét emeli ki az a körülmény, hogy a könyvtár csak akkor képes a kutatásokat megfelelő színvonalon kiszolgálni, ha olyan munkatársaira bizza ezt a feladatot, akik maguk is aktív részesei a tudományos kutatásnak, alkalmas partnerei a könyvtárhoz forduló kutatóknak.

5. A kellő színvonalon végzett könyvtártani kutatás tudományos módszereket alkalmaz és új elméleti eredményeket, valamint a gyakorlatban alkalmazható eljárásokat hoz létre. Ezért - bár a könyvtártan nem tekinthető önálló diszciplinának - művelése tudományos tevékenységnek minősíthető. (A könyvtártan terminust összefoglaló értelemben, a könyvtári gyakorlatra és elméletre - beleértve a történeti aspektust is - vonatkozó rendszerezett ismeretekre alkalmazzuk.)

6. A könyvtári munka jelenlegi gyakorlatában - főképpen a könyvtártani kutatásoknál - külön kell választani a tudományos felkészültséget igénylő tevékenységet a valódi - új értéket teremtő - tudományos tevékenységtől. Ennek megfelelően a lehetőség szerint törekedni kell a tudományos ismereteket alkalmazó és a tudományos értékeket létrehozó könyvtári munkatársak más kulcsszámokba való besorolására (az eredménynek nem feltétlenül előnyösebb bérezésben, hanem a kutatási feltételek nyújtásában kell realizálnia).

7. Ki kell alakítani a könyvtártani kutatás korszerű, az akadémiai tudománypolitikai orientálás lehetőseégeit biztosító rendszerét, rendezni kell a könyvtártudományi kutatással összefüggő problémákat (irányítás, tudományos káderutánpótlás, könyvkiadás, stb.).

A Kutatáspolitikai Szakbizottság véleménye szerint a könyvtári kutatásokról intézkedő jogszabály - a 158/1968 (M.K. 15.) MM sz. utasítás - rendelkezéseinek és szellemének érvényt kell szerezni. Ennek megfelelően legyen mind a könyvtártani, mind a szaktudományi kutatómunka a könyvtárak munkatervének és egyes munkaköreinek szerves része. A könyvtárak szervezeti-működési szabályzatában elkülönítve fel kell tüntetni azokat a munkaköröket, amelyek tudományos felkészültséget és azokat, amelyek kutatómunkára való alkalmasságot kívánnak meg.

A kutatási tevékenységet a könyvtár munkatervébe illesztve kell végezni. A könyvtárigazgató felelőssége

- a kutatási téma kiválasztása ill. jóváhagyása,
- a kutató személyének kiválasztása,
- a kutató és a megfelelő központi tudományos koordináló szerv (akadémiai bizottság, OSzK, KMK) közötti kapcsolatok létrehozása,
- a kutatáshoz szükséges tárgyi feltételek megteremtése (kutatóidő, szakirodalom biztosítása, esetleges utazási költségek fedezése stb.),
- a kutatási eredmények elbíraltatása (intézményi tudományos tanács elé terjesztése, OSzK, KMK szakvéleménye, tudományos tekintélyű lektor véleménye, stb.),
- a kutatómunkákra nyújtott kedvezmények (elsősorban: munkaidő-kedvezmény) rendeltetésszerű kihasználásának ellenőrzése.

A könyvtárak működésének általános értékelésénél - elsősorban az országos szakkönyvtárak, egyetemi könyvtárak, valamint a megyei közművelődési könyvtárak esetében - a könyvtár egészének tudományos teljesítményét, a kutatómunka kibontakoztatására, a tudományos káderutánpótlás biztosítására tett intézkedések eredményességét is figyelembe kell venni. A felügyeleti vizsgálatok során, valamint a szakfelügyeleti munkában a könyvtárak tudományos tevékenységét is elemezni és értékelni kell.

Biztosítani kell, hogy a könyvtári kutatások fejlődésének mértékében, fokozatosan mind több - a szükséges feltételekkel rendelkező és a követelményeket megütő - könyvtár váljon az országos kutatásnyilvántartási és beszámoltatási rendszer által számontartott, ún. "mellékhivatásu kutatóhelyé".

A KUTATÁSOK ORIENTÁLÁSA ÉS IRÁNYÍTÁSA

A bizottság véleménye szerint a különböző akadémiai testületekkel való együttműködés terén a legutóbbi években elért eredmények lehetővé teszik a korábban kialakult irányítási elképzelések továbbfejlesztését. Ennek megfelelően a Kutatáspolitikai Szakbizottság az alábbi tudományos orientálási és kutatásirányítási hierarchia kialakítását tartja célszerűnek.

A könyvtártani kutatások tudományos orientálását az alábbi akadémiai ill. közös akadémiai-minisztériumi testületek végzik:

- Az MTA-KM közös Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága (titkára: OSzK-munkatárs) illetékes:

a könyv- és könyvtártörténet, írás- és nyomdatörténet, kiadástörténet, a tudományos színvonalu retrospektív bibliográfiák tekintetében;

- az MTA Művelődéskutatási Bizottsága (titkára: KMK-munkatárs) illetékes:

a művelődésszociológia és pszichológia kérdéseiben, különösen a könyv- és könyvtárszociológia, az irodalomszociológia tekintetében;

- az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságának Informatikai és Matematikai Nyelvészeti Munkacsoportja (titkára: KMK-munkatárs) illetékes:

az informatika általános elméleti problémái, valamint a számítástechnika és a kommunikáció nyelvészeti vonatkozásai terén.

A bizottságok (munkacsoport) funkciói:

- Ajánlások kidolgozása hosszabb (legalább középtávu) kutatási tervekre, nagyobb kutatási vállalkozásokra,

- a különböző szerveknél és szervezeteknél folyó kutatások koordinálásának előmozdítása,

- kutatási programok véleményezése,

- befejezett kutatások eredményeinek minősítése.

A könyvtártani-informatikai kutatási-fejlesztési tevékenységnek a KGST Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszerében való közreműködésből és egyéb nemzetközi együttműködési vállalkozásokból (pl.: UNISIST) adódó feladatainak végrehajtását - az OMF'B koordinálásával működő tárcaközi testületek munkaterveinek megfelelően - a könyvtárügy területén a Könyvtárügyi Osztály irányítja és koordinálja.

Ugyancsak a Könyvtárügyi Osztály irányítja közvetlenül - intézményi hatáskörbe való átadásukig - a folyamatosan jelentkező központi jelentőségű fejlesztési programoknak a kidolgozását és végrehajtását. Az intézményi hatáskörbe adott, központi jelentőségű fejlesztési programok felett az osztály felügyeletet gyakorol. (Pl. a Magyar Nemzeti Bibliográfia számítógépesítése.)

A könyvtártani kutatások országos bázisszervei:

a) a Könyvtártudományi és Módszertani Központ, az alábbi munkaterületeken:

- a hatáskörébe utalt, a könyvtárügy egészét érintő döntések, jogszabályok, irányelvek stb. kutatásokkal való előkészítése;
- kutatásszervezés (szervezeti és működési szabályzatában megállapított és munkatervében szereplő területeken);
- a kutatómunkát folytató könyvtárak, a könyvtártani és szaktudományos kutatásokat végző munkatársaik, valamint a kutatott témák regisztrálása;
- a könyvtártani és informatikai kutatás szakirodalmi információellátása;
- adatszolgáltatás a hazai és nemzetközi kutatásnyilvántartási vállalkozásoknak;
- az OKDT Kutatáspolitikai Szakbizottsága titkársági teendőinek ellátása;
- az MTA Művelődéskutatási Bizottság és Informatikai Munkacsoport titkársági teendőinek ellátása.

b) az OSzK, az alábbi munkaterületeken:

- a KGST együttműködésből (egyéb nemzetközi vállalkozásokból) és a népgazdasági információs rendszer kialakulásából adódó feladatok tekintetében;
- a hungarika-kutatás vonatkozásában,
- a hazai dokumentumteremtés bibliográfiai számbavétele tekintetében,
- az egyéb, központi szolgáltatás-jellegű feladatok ellátása tekintetében,
- az MTA-KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága titkársági feladatainak tekintetében.

Az OKDT feladatai:

Az OKDT (a Kutatáspolitikai Szakbizottságának előterjesztése alapján)

- javaslatot tesz a középtávu kutatási tervre,
- éves (központi) kiadványtervre tesz javaslatot,
- véleményezi a könyvtárügyi könyv- és folyóiratkiadási tevékenységet,
- véleményezi az országos kutatási bázisszervek (OSzK, KMK), a fontosabb könyvtári kutatóműhelyek működését,
- országos tudományos pályázatokra tesz javaslatot.

A KM Könyvtárügyi Osztálya:

- jóváhagyja a középtávu kutatási tervet, valamint a központi kiadványtervet;
- gondoskodik a kutatásbeszámoltatás rendszerének kidolgozásáról és működtetéséről;
- központi eszközeivel finanszírozza a kutatásokat;
- országos szakfelügyeleti és általános felügyeleti tevékenysége keretében ellenőrzi a könyvtárak tudományos tevékenységének hatékonyságát;
- beszámoltatja az OSzK-t és a KMK-t kutatási bázisszervi működésének eredményeiről;
- külföldi tanulmányutakkal lehetőséget nyújt a külföldi kutatási eredmények közvetlen tanulmányozására, elősegíti a tudományos káderutánpótlást.

Munkája során a szakbizottság arra a felismerésre jutott, hogy tevékenysége csak akkor lehet eredményes, ha a könyvtári kutatások szűkebben értelmezett fogalomkörén kívül eső, de azt közvetlenül befolyásoló problémákkal - például a kutatói káderutánpótlás kérdésével is - foglalkozik. Az alábbiak a bizottság ezzel kapcsolatos javaslatairól adnak tájékoztatást. Meg kell jegyezni, hogy bár könyvtári folyóirat-irodalmunk teljes problematikája is ide kívánczolt volna, a Kutatáspolitikai Szakbizottság mégsem foglalkozott vele, mert erre az OKDT egy külön munkabizottsága vállalkozott.

A kutatói káderutánpótlás fokozottabb biztosítása - elsősorban a kutatómunkára alkalmas fiatal könyvtárosok kinevelése - érdekében a képző intézmények, könyvtárak, országos bázisintézmények és társadalmi szervezetek szoros együttműködésére van szükség.

a) A könyvtárigazgatók - személyzeti, káderfejlesztési munkájuk keretében - segítsék elő a tudományos tevékenységre alkalmas szakemberek - elsősorban fiatalok - alkalmazását, megfelelő munkakörbe juttatását.

b) A kutató könyvtárosok képző intézménye - az egyetem. A könyvtártani kutatásokra alkalmas szakemberek képzése terén elsőrendű fontosságú szerepkört betöltő ELTE Könyvtártudományi Tanszék tegyen kísérleteket - tudományos diákkörök, tanszéki kutatások szervezésével stb. - a tehetséges hallgatónak a központi szervezésű kutatómunkákba való bekapcsolására. A tanszék a doktori disszertációk témájának kiválasztásánál vegye figyelembe a központi kutatómunkák tematikáját.

A könyvtárigazgatók munkaidő- és egyéb kedvezményekkel segítsék elő az egyetemi doktori cím megszerzését.

c) Kísérletezni kell az önkéntes posztgraduális képzés meghonosításával az ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszékének a könyvtörténet területén indított kezdeményezésének mintájára.

d) Elő kell segíteni - elsősorban a vidéki nagykönyvtárakban - a tudományos fokozattal rendelkező könyvtárosok számának növekedését. Kívánatos, hogy a fokozatot a könyvtár és az egyes szaktudományok határterületein elhelyezkedő témákkal pályázzák meg. Ennek érdekében ki kell használni az akadémiai bizottságokkal való együttműködés, valamint a külföldi (elsősorban a szovjet) aspiránsképzésben való részvétel lehetőségeit.

e) Ki kell építeni - a felsőoktatási képző intézmények, az akadémiai bizottságok, a KMK és az OSzK közreműködésével - a kutatói továbbképzés hazai rendszerét, amelyen belül elsősorban a szellemi alkotómunka technikájának fogásait, hagyományait és etikáját, valamint az egyes témakörök metodikai problémáit kell ismertetni.

Létre kell hozni az OSzK és a KMK tudományos tanácsát (lehetőség szerint egy közös tanácsot), amelyben a könyvtártan szakemberein kívül helyet kell biztosítani a két intézményben művelt szakterületek elismert szakembereinek (történészek, irodalomtudósok, szociológusok stb.). A tudományos tanács feladatául kell kitűzni a két intézmény tudományos teljesítményeinek a véleményezését.

Az MTA megfelelő szerveivel a jelenleginél is szorosabb együttműködés kialakítására van szükség. Ennek érdekében lépéseket kell tenni az MTA Társadalomtudományi Főosztályánál annak érdekében, hogy az akadémiai intézetek, kutatócsoportok a tudományos tevékenységre alkalmas könyvtárosokat a lehetőség szerint vonják be a különböző szakterületeken folyó kutatómunkákba.

Felül kell vizsgálni a központi könyvtári könyvkiadás jelenlegi rendszerét és a rendelkezésre álló kiadási kapacitás ésszerű kihasználásával gondoskodni kell a hiánypótló művek (például az alapvető könyvtár-tani kézikönyvek sorozata) megjelentetéséről. Az OKDT Kutatáspolitikai Szakbizottságát fel kell kérni a könyvtárügy legsürgetőbb igényeinek megfelelő, az eddigieknél szélesebb körű szerzőgárdát mozgósító kiadási terv és rendszer kidolgozására.

A lehetőségek adta mértékben tovább kell bővíteni a nemzetközi kutatási együttműködési vállalkozásban való részvételünket. E célból - a KGST adta lehetőségek erőteljes kihasználásán kívül - két- és többoldalu együttműködési vállalkozások kiépítésére kell törekedni elsősorban a szocialista országok vonatkozásában.

Tájékoztató rendszerek

B. C. VICKERY

A szerző: Information systems (London, Butterworths, 1973. 350 p. Bibliogr.) című könyvéről HORVÁTH Magda készített tömörítvényt.

Vickery új könyve az emberi kommunikáció válfajai közül az informatív közlés rendszereivel, azok közül is a szakemberek közti, munkájukkal kapcsolatos információk áramlásával foglalkozik. Műfaja kézikönyv, a fogalmak világos definíciójával, a számtalan táblázat és ábra segítségével célja a tárgyba való bevezetés és az eddigi eredmények összegezése.

ALAPFOGALMAK

A rendszerek anyagokat, energiát vagy információt visznek vagy alakítanak át. A tájékoztató rendszer információátvitel, pl. a telefonkönyv is az. Itt szűkebben a szakinformációk, főleg dokumentumokon alapuló információk átviteléről, azaz szakirodalmi tájékoztató rendszerekről van szó. A tájékoztató rendszer magában foglalja a kiadói tevékenységet éppúgy, mint a könyvtárosságot, a dokumentációt éppúgy, mint a levéltárat. Ezek együttes vizsgálata alkotja a "tájékoztatótudományt és -technológiát" (amerikai kifejezés) vagy az "informatikát" (szovjet kifejezés), mely újabban a számítógépi adatfeldolgozást, a közlés nyelvészeti aspektusait, a tudo-